

УДК 327 (477: 560)«1991-2016»

ЮЛІЯ СЕДЛЯР

м. Миколаїв

juliasedyar@gmail.com

УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ У КОНТЕКСТІ ПІДТРИМКИ БЕЗПЕКИ У ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ (1991–2016 рр.)

Охарактеризовано українсько-турецькі відносини як чинник розбудови системи безпеки в Чорноморському регіоні; з'ясовано структуру національних інтересів України і Туреччини у регіоні, що формує напрямки двосторонніх відносин обох країн. Встановлено, що пріоритетними напрямками українсько-турецьких безпекових відносин у Чорноморському регіоні є підтримка регіональних структур та ініціатив (ОЧЕС, БЛЕКСІФОР), зміцнення НАТО як чинника протидії геополітичній експансії Росії.

Ключові слова: зовнішня політика України, зовнішня політика Туреччини, українсько-турецькі відносини, Чорноморський регіон, регіональна безпека, міжнародна безпека.

Чорноморський регіон на початку ХХІ ст. перебуває в досить конфліктогенному оточенні. З одного боку, він межує з Балканами з їхніми далеко не остаточно вирішеними міжетнічними й соціально-економічними проблемами, з іншого – з перманентно вибухонебезпечним Близьким Сходом. На півночі, з боку Росії, посилюється тиск на країни Південного Кавказу та здійснюється пряма збройна агресія проти України. Тому у світлі зазначеного архітектура міжнародної взаємодії причорноморських держав, й особливо українсько-турецькі відносини набувають особливого значення для дипломатії і національної безпеки України.

Важливість дослідження українсько-турецьких відносин як чинника розбудови системи безпеки в Чорноморському регіоні пояснюється й відсутністю на ниві вітчизняної науки фундаментальних узагальнюючих праць з проблеми, окремі аспекти якої висвітлюються у роботах таких провідних вчених України, як В. Головченка, М. Дорошка, О. Коппель, В. Манжолі, В. Матвієнка, Б. Парахонського, П. Бовсунівського, В. Шишкіної. Деякі правові аспекти питання аналізуються у працях В. Муравйова, О. Шпакович. Тож з'ясуємо становлення українсько-турецьких відносин у контексті формування системи безпеки у Чорноморському регіоні.

Українсько-турецькі безпекові відносини у Чорноморському регіоні визначаються геостратегічними параметрами даного геополітичного ареалу, що характеризують його місце як у структурі національних інтересів України та Туреччини, так й у системі міжнародної взаємодії. Розглянемо їх детальніше.

З точки зору гео економічних особливостей, варто зазначити, що Чорноморський регіон на початку ХХІ ст. на карті світу продовжує обіймати надзвичайно важливе місце, оскільки, крім зосереджених у ньому величезних природних багатств, тут пролягають стратегічні транспортні коридори, контроль над якими фактично визначатиме долю всієї Євразії і сьогодні, і в майбутньому.

Тож стратегічне значення Чорноморського регіону полягає, на нашу думку, насамперед, у його транзитній функції. Він розташований на перетині важливих транспортних комунікацій, що поєднують розвинені європейські центри з багатими на сировинні й людські ресурси країнами Близького Сходу і далі ведуть до невичерпних ринків Центральної й Південної Азії та Азійсько-Тихоокеанського регіону. Крім того, регіон Чорного моря єднає Східну і Центральну Європу з країнами Середземномор'я і формує зону спільних економічних та політичних інтересів як Європи, так і Азії.

У даному контексті відзначимо, що використання, наприклад, території України дає

можливість удвічі зменшити довжину шляху транспортування нафти з Близького Сходу (через Туреччину і Чорне море) в Європу, а українсько-грузинський стратегічний транспортно-енергетичний коридор значно коротший від альтернативних шляхів через Туреччину й Росію. Важлива гео економічна значущість Чорноморського регіону пов'язана і з промисловою розробкою нових родовищ нафти й газу Каспію та транспортуванням їх на світові ринки [4, 12-17].

Щодо геостратегічних характеристик, то у Причорномор'ї сфокусовано геополітичні, військово-стратегічні та інші аспекти безпекових інтересів провідних глобальних і регіональних держав та об'єднань. З іншого боку, після розпаду СРСР протягом тривалого часу тут зростає вакуум безпеки, що крив у собі загрозу для стабільності всього регіону. Він не був наповнений новою посиленою присутністю НАТО у даному геополітичному ареалі. Отже, у безпековому плані Чорноморський регіон набув хаотичного і деструктуризованого стану [2; 4; 5]. Але по справжньому вибухонебезпечним регіон став після російської збройної агресії проти України, анексії українського Криму і провокації Росії зі своїм літаком у повітряному просторі Туреччини, що створило по суті ситуацію *casus belli* і висунуло, на думку експертів, безпекові інтереси Анкари у Чорноморському регіоні на передні позиції [1].

У світлі вказаного головними безпековими інтересами України в Чорноморському регіоні можна визначити: по-перше, протидію збройній агресії Росії й формування міжнародної коаліції держав-партнерів задля деокупації Криму; по-друге, усунення загроз національній безпеці зі Сходу, особливо з конфліктних районів (нелегальна міграція, міжнародний криміналітет, наркобізнес та ін.) шляхом створення ефективних регіональних безпекових структур; по-третє, диверсифікацію джерел енергопостачання за рахунок ресурсів Каспію, вихід на великі ринки країн регіону через розбудову безпечних трансрегіональних транспортних комунікацій.

Структура національних інтересів України формує таку конструкцію взаємодії з Туреччиною у контексті розбудови системи безпеки у регіоні Чорного моря:

- урегулювання регіональних конфліктів, насамперед створення міжнародної коаліції держав-партнерів з деокупації і демілітаризації Криму. У контексті розвитку й поглиблення українсько-турецького партнерства як чинника зміцнення безпеки у Чорноморському регіоні принципового значення набуває й готовність Києва виступити організатором азербайджансько-вірменських переговорів на вищому рівні щодо мирного урегулювання Нагірно-Карабахського конфлікту, і після підписання відповідної всеохоплюючої угоди відрядити військовий контингент для участі в операції з підтримки миру, якщо для цього буде запрошення ОБСЄ, згода сторін конфлікту і відповідне рішення Верховної Ради України;
- підтримка тісного військового співробітництва з країнами НАТО як чинника протидії геополітичній та гео економічній експансії Росії;
- економічна співпраця, передусім у сфері розвитку транспортно-комунікаційних коридорів [9, 508-509].

У контексті розв'язання безпекових питань України у регіоні Чорного моря Турецька Республіка є найперспективнішим партнером Києва, адже після відновлення незалежності України між Києвом і Анкарою не виникало принципових спірних питань, а у вирішенні проблем воєнної й економічної безпеки в Чорноморському регіоні, його демілітаризації зацікавлені обидві сторони. Інтереси України і Туреччини багато в чому співпадають у пошукові балансу сил у новій геополітичній ситуації, що склалася в регіоні після анексії Криму. Крім того, Туреччина є ключовою державою для України у розвитку відносин із країнами Східного Середземномор'я та Близького Сходу. Зближення України з Туреччиною зумовлене і компліментарністю економік обох держав.

З іншого боку, розглянемо структуру національних інтересів Туреччини задля визначення параметрів і напрямків співробітництва Анкари з Києвом у контексті розбудови системи безпеки у регіоні Чорного моря.

Насамперед, зазначимо, що геополітичні параметри Чорноморського регіону окреслюють і національні інтереси Туреччини й обумовлюють стратегію їх реалізації, засадничі

принципи котрої викладено у низці зовнішньополітичних документів Анкари, зокрема «Цілі 2023», «Політичному документі про національну безпеку», «Стратегії національної безпеки», доктрині А. Давутоглу «Нуль проблем», програмних документах «Партії справедливості і розвитку» тощо [1; 8].

Як впливає із офіційних документів Анкари, безпекова політика Турецької Республіки у Чорноморському регіоні на початку ХХІ ст., визначатиметься такими обставинами:

- особливого значення для Анкари набуває функціонування окремих анклавів та цілих ісламських регіонів, які тою чи іншою мірою тяжіють до Туреччини (до таких віднесено, наприклад, Крим). Туреччина відчуває себе опікуном усіх тюркських народів та досить активно використовує їх як важелі свого впливу в країнах-партнерах. Саме цим викликаний інтерес Туреччини до кримських татар, турків-месхетинців, гагаузів, що проживають в Україні. Кримських татар на всіх офіційних зустрічах називають «містком дружби» між країнами. У зв'язку з останніми подіями саме кримським татарам випала доля стати двигуном гуманітарної взаємодії між країнами. Кримськотатарська діаспора, кількість представників якої сягає близько 1 млн осіб, стала головним провідником українських інтересів у Туреччині. Ця група населення, яка називає себе кримськими турками, добре представлена в турецьких політичних партіях, органах влади, бізнес-колах та вирізняється великою активністю. Ця активність зумовлена «діаспорним націоналізмом» кримських татар, які добре інтегровані в турецьку культуру, але відчувають свою спорідненість, розвивають національну свідомість та з інтересом спостерігають за подіями на своїй прадавній батьківщині – в Криму. Водночас у Туреччині активно є також проросійськи налаштована кримськотатарська спілка, яка співпрацює з Росією та на яку часто посилаються російські джерела. Зокрема, її голова публічно критикує українську владу за блокаду Криму, прирівнюючи її до терористичних дій «Ісламської держави» в Сирії. Крім того, в самому Криму були створені маріонеткові кримськотатарські організації, які служать рупором російської пропаганди. Вони організували так звані національні збори кримсь-

ких татар у Криму одночасно з Конгресом кримських татар в Анкарі, щоб висловити свій протест проти діяльності групи (*кримськотатарських*) політиків, які підтримують Київ [1];

- фіксуються принципово нові політичні функції Туреччини у планах Заходу щодо держав Причорномор'я і Центральної Азії, зокрема як посередника і плацдарму для економічного й політичного проникнення Заходу в ці регіони, та водночас як могутньої перешкоди на шляху експансії ісламського фундаменталізму, радикального екстремізму і російського імперіалізму;
- перерозподіл і розширення функцій Туреччини у військовій організації НАТО, коли внаслідок різноманітних конфліктів, які охопили Балкани, Кавказ, Молдову, Близький Схід, Центральну Азію, і власне Україну й Туреччину Анкара опинилася в епіцентрі міжнародної напруженості й нестабільності, перетворившись із флангової країни Північноатлантичного альянсу у «прифронтову державу» [1];
- посилення в країнах регіону геополітичних впливів інших держав, чий інтерес суперечать турецьким. У зв'язку із цим варто підкреслити, що із неприхованою агресивною політикою Росії, Російська Федерація стала визначатися як супротивник Туреччини, метою ж Анкари у таких геополітичних реаліях стає реалізація довгострокової політики послаблення впливу Москви на Кавказі, в Центральній Азії, на Балканах й особливо у Причорномор'ї, сприянні деокупації і подальшої демілітаризації Криму.

Як впливає з офіційних документів Туреччини і виступів турецьких високопосадовців, у Причорномор'ї концептуальний підхід Анкари до визначення своєї регіональної стратегії поступово змінюється від позиції маневрування, властивої для 1990-х років, до позиції набуття регіонального лідерства, підтримки України, і створенні механізмів стримування російської геополітичної експансії в Чорноморському регіоні.

У світлі вирішення поставлених завдань пріоритетними напрямками українсько-турецьких відносин з підтримки безпеки у Чорноморському регіоні можуть стати:

по-перше, активізація спільної Чорноморської групи військово-морського співробітництва «BLACKSEAFOR», ініціативи

«Чорноморська гармонія» (2004 р.), що може розглядатися в перспективі як морський компонент багатонаціональних миротворчих сил у Чорному морі. Згідно статті IV Угоди, головною метою БЛЕКСІФОР/BLACKSEAFOR як «регіонального, обмеженого в членстві, але в той же час відкритого утворення», є «сприяння подальшому зміцненню дружби, добросусідських відносин та взаємної довіри між причорноморськими державами», а також «зміцнення миру та стабільності в регіоні шляхом поглиблення співробітництва та взаємодії між військово-морськими силами» [3].

Для України і Туреччини участь у «BLACKSEAFOR» сприяє: розширенню відкритості й зміцненню довіри між причорноморськими державами; зміцненню власного міжнародного авторитету як морських держав; зростанню впливу на розвиток міжнародного морського права у Чорноморському регіоні; поліпшенню умов співіснування флотів причорноморських держав і поєднанню їхніх зусиль у вирішенні питань морської політики; розширенню можливостей ВМС щодо вдосконалення власної бойової підготовки та участі у морських миротворчих, гуманітарних і пошуково-рятувальних операціях [3; 7; 9];

по-друге, сприяння посиленню присутності НАТО у регіоні, підтримка зусиль ЄС з забезпечення регіональної стабільності у Чорному морі, і зрештою, всебічна підтримка української політики щодо входження в НАТО та інші європейські безпекові структури;

по-третє, зміцнення позицій Туреччини та України у регіональних безпекових структурах та ініціативах, підвищення ефективності їх діяльності, насамперед, у рамках роботи ОЧЕС. Туреччина, яка у 1998 р. ініціювала створення ОЧЕС як певної альтернативи своїм невдалим прагненням вступу до ЄС, намагається реалізувати переваги власного геополітичного становища і зростаючої економічної потужності шляхом формування даної стабільної структури, яка б стала регіональним центром тяжіння. Утворення в Причорномор'ї автономної системи економічного співробітництва (ринкові реформи в посткомуністичних країнах регіону акцентовані не на розвиток малого й середнього бізнесу, як в Туреччині, а на модернізацію і трансформацію державного сектора за рахунок міжна-

родної фінансової допомоги), з одного боку, посилює позиції Анкари на переговорах з ЄС, а з іншого – сприяє формуванню такої системи регіональних інтересів, де країнам-партнерам належала б не остання роль [6].

Тож через співпрацю у рамках ОЧЕС Туреччина може значною мірою вийти із ситуації європейського маргінала й відігравати більш потужну геополітичну роль. Зацікавленість у російському газопостачанні (як через Україну, так і через 360-км газопровід «Блакитний потік» по дну Чорного моря до Самсуна) та у каспійській нафті (Основний експортний трубопровід Баку – Тбілісі – Джейхан) становить значну систему мотивацій Анкари у налагодженні чорноморської кооперації. Загалом у турецькому баченні регіональні субструктури є складовою більш загальної європейської інтеграційної моделі, що відповідає національним інтересам України [4; 6].

Разом із тим при розбудові відносин із Туреччиною Україні варто зважати на те, що в Чорноморському регіоні Туреччина традиційно виділяє три найважливіші напрями зовнішньої політики: Росія, ЄС та Південний Кавказ; український напрямок не є найпріоритетнішим. Також на сучасному етапі можна констатувати об'єктивно вищий інтерес Анкари до регіональних процесів на Близькому Сході (у світлі війни в Сирії) у порівнянні з Чорноморським регіоном.

Безумовно, безпека Чорноморського регіону також є важливою для турецької зовнішньої політики. Однак Анкара зацікавлена у стабільності країн-партнерів та сусідів та збереженні статус-кво більше, ніж, скажімо, в їхніх демократичних перетвореннях і нестабільності, що їх супроводжує. Саме тому всі українські політичні турбулентності в Туреччині сприймають із певною обережністю.

Крім того, проблема України, з якою Туреччина не має сухопутного кордону, менше турбує турецький політикум і пересічних турків, порівняно з власним «Донбасом» на південному сході країни та власними безпековими загрозами: терактами «Ісламської держави», Робочої партії Курдистану, напливом біженців із Сирії.

Анкара підтримує європейські та євроатлантичні устремління України. Водночас зміна балансу сил в регіоні, зокрема, через

посилення присутності США, може неоднозначно сприйматись Анкарою у сучасних геополітичних реаліях. Так, незважаючи на регулярну участь турецьких ВМС у міжнародних навчаннях в Чорному морі, Туреччина заветувала розширення операції НАТО «Активні зусилля» до Чорного моря, не пропустила американський військовий корабель через протоки під час російсько-грузинської війни 2008 року [1]. До того ж, формально підтримуючи територіальну цілісність України, дотримання норм міжнародного права, подолання сепаратистських тенденцій у Криму шляхом діалогу та консенсусу, Туреччина водночас не солідаризувалася з Україною та Заходом стосовно санкцій проти російського уряду. Щодо цього турецькі високопосадовці неодноразово заявляли про неприпустимість використання кримської проблеми зовнішніми силами для погіршення відносин між Туреччиною та Росією.

Таким чином, Анкара є зручним прикладом для російської влади, щоб показати, що є країни НАТО, які не у повній мірі розділяють геополітичні устремління США, тим самим легітимізуючи геополітичну експансію Москви у регіоні Чорного моря. Реалізація енергетичних проектів «Турецький потік 1» і «Турецький потік 2» є ще одним яскравим підтвердженням того, що Туреччина здатна пожертвувати високими демократичними принципами Заходу і трансатлантичною єдністю заради національного прагматичного інтересу.

Більше того, у контексті розбудови безпекових відносин з Туреччиною Україна має враховувати стратегічну геополітичну мету Анкари, а саме прагнення до набуття статусу великої регіональної потуги і система безпеки у Чорноморському регіоні розглядатиметься турецьким істеблішментом тим чинником, що має забезпечувати цю довгострокову мету турецької дипломатії. У контексті саме регіональних устремлінь Анкара концентруватиме свої зусилля на двох напрямках:

по-перше, модернізації й підвищенні обороноздатності турецьких Збройних сил. Чинна Конституція Турецької Республіки, розроблена Установчим меджлісом за безпосередньої участі військових і схвалена на референдумі 7 листопада 1982 р., відводить Збройним

силам важливу роль у реалізації зовнішньої політики й у питаннях національної безпеки. Згідно статті 117 Конституції ці питання обговорюються і вирішуються не урядом Турецької Республіки, а передусім Радою національної безпеки, більшість голосів у котрій належить генералам. Як державний інститут Збройні сили вищою мірою чутливі до «захисту турецької держави» і її світських кемалістських засад та реагують відповідно. У свою чергу, реформування Збройних сил Турецької Республіки здійснюватиметься відповідно до вимог перспективного плану модернізації «Стратегія і політика військової промисловості на період до 2020–2025 рр.», що відбиває прагнення військово-політичного керівництва держави вирішувати проблеми національної безпеки з суттєвим посиленням позицій Анкари у Чорноморському регіоні та Східному Середземномор'ї. Реалізація зазначеного плану дасть змогу забезпечити турецькі армію і флот озброєнням та військовою технікою (ОВТ) власного виробництва більш як на половину і вийти на замкнутий цикл виробництва їхніх основних зразків. Основними напрямками реформування й розвитку Сухопутних військ визнано: завершення переходу на нову організаційно-штатну структуру «корпус-бригада-батальйон», удосконалення систем мобілізаційного й оперативного розгортання, модернізація існуючих та розроблення нових систем ОВТ, впровадження автоматизованих систем управління військами. У Військово-повітряних силах, крім того, передбачається придбання літаків дальнього радіолокаційного виявлення, а в турецьких ВМС зміни організаційно-штатної структури їх частин і з'єднань доповнюються введенням до бойового складу нових та модернізацією наявних кораблів, літаків і гелікоптерів морської авіації. Продовжуватимуться роботи, спрямовані на підвищення ефективності та стійкості єдиної системи зв'язку Збройних сил і національної системи супутникового зв'язку [7; 8].

Отже, військові приготування Туреччини порівняно з іншими суміжними з Україною причорноморськими державами (за винятком Росії – Ю.С.) мають найбільш масштабні кількісно-якісні показники, що в умовах

ескалації військової напруженості у Чорноморському регіоні отримують наднаціональний характер прояву і, відповідно, визначатимуть військово-політичну обстановку у Чорноморському басейні і забезпечуватимуть регіональне лідерство Анкари;

по-друге, виняткове значення для реалізації безпекових інтересів Туреччини і надалі відіграватиме фактор Проток, політика зміцнення суверенітету Туреччини над Босфором і Дарданеллами, збереження правочинності конвенції Монтре 1936 р. (визначає і контролює воєнно-силовий режим на Чорному морі).

Отже, економізація зовнішньої політики Туреччини, її прагнення до регіонального лідерства є тими обставинами, які Києву доведеться враховувати при розбудові безпекової стратегії у Чорноморському регіоні і розвиткові українсько-турецьких безпекових відносин у цілому.

Список використаних джерел

1. Воротнюк М. Україна та Туреччина — (не) випадкове партнерство / М. Воротнюк [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/04/13/7047681/>.
2. Стратегічні інтереси України в країнах Чорноморського регіону та проблеми національної безпеки / Б. О. Парахонський та ін.: Монографія. — К.: НІСД, 2001. — 134 с.
3. Угода про створення Чорноморської групи військово-морського співробітництва // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=c369>.
4. Шишкіна В. Чорноморський вектор зовнішньої політики Туреччини: історична ретроспектива і сучасність / В. Шишкіна // Людина і політика. — 2004. — № 1 (31). — С. 12–26.
5. Bazoğlu Serer Duygu. Balance of Power in the Black Sea in the Post Cold War Era: Russia, Turkey and Ukraine / Serer Duygu Bazoğlu // *Crimea — Dynamics, Challenges and Prospects* / Ed. by Maria Drohobysky. — USA: Rowman&Littelfield Publishers, Inc. — 1995. — P. 157–194.
6. Black Sea Economic Cooperation. From common interests to joint actions. — Istanbul: BSEC Permanent International Secretariat, 1998. — 45 p.
7. Black Sea Region: Priorities and Perspectives for the 21st Century. Conference materials. USIA-FUNDED Alumni Event. Tbilisi, Georgia, April 13–14, 1999. — 63 p.
8. Larrabee F. Stephen, Lesser O. Jan. Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty / F. Larrabee. — Washington: RAND, 2003. — 239 p.
9. Turan I. Relationships between Turkey and Ukraine and Cooperation with Countries of Black Sea Region / I. Turan // Україна — Туреччина: минуле, сучасне та майбутнє: Збірник наукових праць. — Упорядник: Туранли Ф. Г. — К.: Денеб, 2004. — С. 507–509.

YULIA SEDLIAR

Mykolaiv

UKRAINIAN-TURKISH RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE BLACK SEA REGIONAL SECURITY (1991–2016)

Ukrainian-Turkish relations as the factor of strengthening the Black Sea regional security are highlighted; it's determined that the hierarchy of national interests of the both states determines the priorities of bilateral security relations in the Black Sea region. It's underscored that the strengthening of global and regional structures and institutions (NATO, BSEC and BLACKSEAFOR) and deterrence of Russian geopolitical expansion are predominant regional issues in contemporary Ukrainian-Turkish relations.

Key words: foreign policy of Ukraine, foreign policy of Turkey, Ukrainian-Turkish relations, Black Sea region, regional security, international security.

ЮЛІЯ СЕДЛЯР

г. Николаев

УКРАИНО-ТУРЕЦКИЕ ОТНОШЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ПОДДЕРЖАНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ В ЧЕРНОМОРСКОМ РЕГИОНЕ (1991–2016 гг.)

Охарактеризованы украинско-турецкие отношения как фактор формирования системы безопасности в Черноморском регионе; выявлена структура национальных интересов Украины и Турции в регионе, формирующая направления двусторонних отношений двух стран. Установлено, что приоритетными направлениями украинско-турецких отношений в сфере обеспечения безопасности в Черноморском регионе являются поддержка региональных структур и инициатив (ОЧЭС, БЛЕКСИ-ФОР), укрепление НАТО как фактора противодействия геополитической экспансии России.

Ключевые слова: внешняя политика Украины, внешняя политика Турции, украинско-турецкие отношения, Черноморский регион, региональная безопасность, международная безопасность.

Стаття надійшла до редколегії 06.11.2017